

jako velmi věcnou, střizlivou a angažovanou. V souladu se zaměřením konference se orientovala v podstatě na tři základní okruhy problémů — metodologické otázky sociologického výzkumu, problematiku sociálního plánování, pozici a roli podnikového sociologa.

Zejména k poslednímu problémovému okruhu hovořila řada mladých podnikových sociologů, kteří uváděli své bezprostřední zkušenosti z působení v podnicích, snažili se o odhalení příčin svých úspěchů i neúspěchů a informovali o prvních výsledcích své práce. Podnětná byla v tomto směru vystoupení ss. Komárka, Kyaničkové, Šarišského a dalších, velmi zasvěceně hovořili k těmto otázkám i prof. V. Čech a E. Reich.

V diskusi o sociálním plánování byli účastníci konference seznámeni se stavem prací, které na tomto úseku zajišťují a koordinují federální ministerstvo práce a sociálních věcí (referoval s. Chochola) i ministerstvo práce a sociálních věcí SSR (informoval s. Bartek).

Závěrem lze konstatovat, že konference splnila své základní cíle — přispěla k vzájemné informovanosti účastníků, umožnila navázání řady pracovních kontaktů a vyjasnila možné přístupy k řešení řady praktických problémů. Lze si jen přát, aby Československý výzkumný ústav práce v Bratislavě i v budoucnu pokračoval v pořádání obdobných konferencí i seminářů, které již mají svou dobrou tradici a jsou jednou z účinných forem pro zvyšování koordinovanosti cílevědomého obsahového zaměření i celkové teoretické i metodologické úrovně vědecko-výzkumné práce v oboru průmyslové sociologie.

Pro účastníky konference i pro ostatní zájemce bude v dohledné době vydán sborník materiálů, obsahující jak jednotlivé referáty, tak i nejzávažnější diskusní příspěvky.

Miloslav Tomšík

Žena a rodina v zrcadle společenského výzkumu v ČSSR*

Současná etapa vývoje naší společnosti je charakterizována mimo jiné výraznou účastí žen ve všech oblastech našeho národního hospodářství a veřejného života. Ve sféře řízení je tento trend doprovázen a současně podmínován řadou opatření stranických a státních orgánů, usilujících o vytvoření optimálních podmínek pro všestranný vývoj osobnosti ženy. To není úkol lehký, a má-li být úspěšně zvládnut, je třeba, aby k jeho řešení přispěla svým dílem i společensko-vědní fronta.

První systematické kroky v tomto směru byly učiněny z iniciativy Slovenské sociologické společnosti při SAV, Československé sociologické společnosti při ČSAV, Sociologického ústavu SAV a ústředního výboru Slovenského svazu žen. Uvedené instituce uspořádaly ve dnech 30. 11.—2. 12. 1972 v domě vědeckých pracovníků ve Smolenicích celo-

státní seminář *Žena a rodina v zrcadle společenského výzkumu v ČSSR*. Zúčastnili se ho zástupci ÚV KSC, ÚV KSS, Československé rady žen, Českého svazu žen, Slovenského svazu žen, pracovníci československých vědeckých ústavů, vysokých škol, odborných škol, ministerstev, průmyslových podniků, zdravotnictví, tisku, rozhlasu a zahraniční hosté z Bulharské lidové republiky, Německé demokratické republiky a Polské lidové republiky.

V úvodním projevu vyslovila J. Jančovičová z ústředního výboru Slovenského svazu žen naději, že se seminář stane mezníkem ve výzkumu postavení ženy a rodiny v naší společnosti, protože umožní celkové a více-méně interdisciplinární zmapování problematiky a poskytne obraz o stavu a orientaci výzkumů daného tématu. Označila smolenické setkání za významný krok, který může nejen posunout výzkum značně vpřed, ale i urychlit plnění závěrů XIV. sjezdu KSČ v této oblasti a poskytnout podklady pro jednání pléna ÚV KSS na jaře 1973, jehož předmětem bude postavení ženy a upevnění rodiny v naší společnosti.

Členka předsednictva ÚV KSS a předsedkyně ústředního výboru Slovenského svazu žen E. Litvajová poukázala ve svém projevu na okolnost, že je to poprvé, kdy se setkávají představitelé stranických a státních orgánů s pracovníky vědeckých institucí, aby společně řešili problém postavení ženy v naší společnosti. Tento úkol vyplývá ze závěrů IX. sjezdu KSS i XIV. sjezdu KSČ. Oba sjezdy zdůraznily, že je třeba vytvářet lepší podmínky pro zvýšení participace ženy na otázkách veřejného života. To je však možné pouze za předpokladu dosažení souladu mezi třemi rolemi ženy — rolí pracovnice, rolí matky a rolí občanky. V posledních dvaceti letech bylo v tomto směru již mnoho učiněno, mnoho však ještě zbývá učinit. Dnes se již nelze spokojit s dílčími výzkumy a dílčími opatřeními. Má-li být dosaženo harmonického rozvoje osobnosti ženy ve smyslu marxisticko-leninských idejí, je nutno celou otázku řešit komplexně, na základě vědecké analýzy a dlouhodobé koncepce. Vytvoření předpokladů k takovému přístupu je právě smyslem semináře.

Problém postavení ženy v současné společnosti je problémem celosvětovým. Socialistické zřízení má však všechny předpoklady pro jeho vyřešení. Spojené úsilí zainteresovaných složek, koordinace výzkumů a sociálních opatření pomohou tento cíl přiblížit.

V závěru zahajovacích projevů promluvil L. Kozár, první náměstek ministra práce a sociálních věcí SSR, o významu aktivity žen pro další rozvoj našeho národního hospodářství a socialistické společnosti vůbec. Kladně zhodnotil vývoj, k němuž došlo v postavení ženské populace v období existence nového společenského zřízení, ocenil péči stranických a vládních orgánů o vytváření stále optimálnějších podmínek pro uskutečnění dů-

* Cílem příspěvku je podat nejen ucelenou informaci o semináři stejného názvu, ale i poměrně podrobný přehled o výzkumech, které v dané oblasti probíhají.

sledné rovnoprávnosti muže a ženy a vyjádřil očekávání, že seminář přispěje k získání uceleného obrazu o výsledcích výzkumů orientovaných na problematiku ženy a rodiny u nás.

První odborný referát přednesla J. Ošmerová (Výzkumný ústav kultury a veřejné mienky, Bratislava) na téma *Veřejné mínění o postavení ženy a funkcích rodiny v socialistické společnosti*. Uvedla některé zajímavé výsledky dvou výzkumů, které v r. 1971 a 1972 provedl Kabinet pro výzkum veřejného mínění při Výzkumném ústavu kultury a veřejného mínění v Bratislavě.

Výzkum *Žena v socialistické společnosti* byl proveden na objednávku Slovenského svazu žen a jeho cílem bylo získat poznatky nutné pro realizaci koncepce řešení ženské otázky v duchu závěrů XIV. sjezdu KSČ. Výběrovým souborem bylo 1400 respondentů, představujících reprezentativní vzorek slovenského obyvatelstva nad osmnáct let podle demografických znaků pohlaví, věku, sociálního postavení a bydliště (čtyři skupiny obcí podle velikosti a členění podle krajů).

Výsledky výzkumu:

- Většina respondentů považuje zapojení žen do hospodářského a společenského života za důležité jak z hlediska ženy, tak z hlediska společnosti. Výhrady jsou pouze v případě žen s malými dětmi.
- Žena není motivována k práci v zaměstnání převážně výdělkem.
- Pojem „rovnoprávné postavení ženy“ vzbuzuje celou škálu představ:
 - a) rovnoprávnost v rodině, rovná práva a povinnosti obou manželů (muži 67 %, ženy 74 %),
 - b) spravedlivé ohodnocení žen podle kvality jejich práce a schopnosti (muži 51 %, ženy 65 %),
 - c) stejná možnost vzdělání (muži i ženy cca 30 %),
 - d) uplatnění žen na každém pracovním úseku (muži i ženy cca 30 %),
 - e) větší podíl žen v řídicích a veřejných politických funkcích (muži i ženy cca 17 %).
- Jako námitka proti častějšímu pověřování žen veřejnými funkcemi je uváděno zejména, že „žena má víc starostí v rodině a na funkci by časově nestačila“, že „nemá pro vedoucí funkci schopnosti“.

V souvislosti se získanými poznatky zdůraznila autorka nutnost ideově politického působení v této oblasti a vytváření materiálních předpokladů (zejména zlepšení služeb) k uskutečnění rovnoprávnosti žen.

Druhý výzkum, *Naše rodina*, byl proveden na základě požadavku ministerstva práce a sociálních věcí SSR s cílem získat představu o názorech na upevnění rodiny a na pomoc socialistického státu tam, kde rodina svoji společenskou funkci zanedbává nebo ji nemůže plnit.

Výsledky výzkumu:

- Podle názorů respondentů rodina svoje společenské funkce plní. Hodnocení funkcí

podle významu: výchovná, ekonomická, emocionální, reprodukční.

- V populační politice nepůsobí pouze ekonomické faktory, je třeba současně činit opatření v oblasti morálně výchovné, ve výchově k rodičovství i na poli společenského ocenění rodiny s větším počtem odpovědně vychovávaných dětí.
- Optimální počet dětí v rodině: Ø 2,7. Nižší věkové kategorie městských respondentů preferují nižší počet dětí.
- Z forem náhradní výchovy je považována za nejvhodnější ústavní výchova či individuální náhradní výchova v cizích rodinách.

Závěrem autorka zhodnotila oba výzkumy jako indikátory posunu vědomí dnešní střední a mladé generace ve směru přijetí nové role socialistické ženy a jejich implikací a doporučila provést sekundární analýzu výzkumů veřejného mínění, v nichž jako jeden ze základních demografických znaků je sledována diferenciace podle pohlaví.

T. Pánik (Ústav sociálního výzkumu mládeže, Praha) vycházel ve svém příspěvku *K některým problémům postavení ženy v naší současné společnosti* ze sekundární analýzy statistických dat. Poukázal na to, že stupeň emancipace ženy byl dosud zpravidla vyjadřován takovými ukazateli, jako jsou na příklad zaměstnanost, vzdělání atd. S celkovým společenským rozvojem se však mění kritéria vypovídající o postavení ženy ve společnosti, vznikají kritéria nová — např. intenzita pronikání ženské pracovní síly do povolání dosud výhradně „mužských“, stupeň ženiny aktivní přímé i nepřímé účasti v systému plánování, řízení, rozhodování a kontroly.

Statistická data dokumentují růst zaměstnanosti žen, celkový trend růstu vyššího vzdělání a poklesu nižšího vzdělání (s tím, že muži dosahují nejvyššího vzdělání ve větší míře než ženy), vyšší frekvenci postupu mužů na žebříčku míst v povolání ve srovnání s ženami, které častěji obsazují nižší stupně tohoto žebříčku. Přestože ženská pracovní síla proniká do nových povolání, existuje její výrazná koncentrace v tzv. feminizovaných oborech, charakterizovaných nejnižší průměrnou mzdou a těšících se tedy jako profese menšímu zájmu ze strany mužů.

Přesnější vyjádření stupně emancipace ženy lze dedukovat z její pozice ve struktuře společenských mocí. Z přehledných údajů vyplývá, že ženy bývají zřídka voleny či dosazovány na vedoucí místa i v oborech, kde jejich procento překračuje průměr zaměstnanosti žen.

Postavení ženy je rozporuplné, neboť složky její sociální pozice, tj. vzdělání, příjem, postavení v zaměstnání a zejména participace na hospodářské a politické moci, nejsou v souladu.

O. Kontšeková (Vysoká škola ekonomická, Bratislava) ve svém referátu *Ekonomická efektivnost práce žen* informovala účastníky semináře o výzkumném úkolu zpracovaném v r. 1967–1969 v rámci vědeckovýzkumné

činnosti na Vysoké škole ekonomické v Bratislavě ve spolupráci s Československým výzkumným ústavem práce v Bratislavě. Výzkumný úkol vznikl z potřeby ověřit názory o ekonomické neefektivnosti práce žen vzhledem k nutnosti rozšiřování dětských zařízení.

Za účelem posouzení této otázky byla stanovena míra efektivnosti práce osob zaměstnaných ve výrobní (produktivní) sféře národního hospodářství. Byla vypočítána tak, že národní důchod vytvořený v daném roce (1966) souborem osob zaměstnaných v socialistickém sektoru produktivní sféry národního hospodářství (bez JZD) byl dělen náklady na jejich mzdy plus náklady vynaloženými v daném roce na vzdělání a dětská zařízení. Přičtou-li se náklady na dětská zařízení pouze ženám, vypadá míra efektivnosti takto:

1,93 — u ekonomicky aktivních osob
1,98 — u ekonomicky aktivních mužů
1,82 — u ekonomicky aktivních žen

Rozloží-li se uvedené náklady na muže i ženy, vypadá míra efektivnosti takto:

1,96 — u ekonomicky aktivních mužů
1,84 — u ekonomicky aktivních žen

Z porovnání těchto měr počítaných v obou variantách vyplývá prakticky zanedbatelný vliv výšky nákladů vynaložených na dětská zařízení na úroveň a rozdíly této míry podle pohlaví. (Výhody dětských zařízení využívá také jen velmi malý počet žen — v r. 1970 připadlo na 100 dětí ve věku 0—2 roky necelých 7 míst v jeslích.)

Větší možnosti zvýšení míry ekonomické efektivnosti práce žen jsou v jiné oblasti. Existuje totiž disproporce mezi náklady na vzdělání a mzdami v tom smyslu, že se ženy podílejí polovinou na nákladech na vzdělání, ale jejich podíl na mzdách je nižší, protože jejich kvalifikace není plně využívána. Dokonalejší využití kvalifikace žen lze proto považovat za nejlepší prostředek zvýšení ekonomické efektivnosti jejich práce.

Š. Hora (Československý výzkumný ústav práce, Bratislava) se zaměřil na *analýzu přítčinné nízké účasti žen v řídicí činnosti*. Ve svých závěrečích se opíral o výzkum stejného názvu, uskutečněný v r. 1971 Československým výzkumným ústavem práce ve čtyřech odvětvích národního hospodářství na Slovensku (strojírenský průmysl, obchod, školství a národní výbory) na reprezentativním výběrovém souboru 2000 respondentů pomocí standardizovaného interview a ve 42 organizacích pomocí volného popisu, vyjádřeného vedením organizace.

Výzkum potvrdil, že přestože ústava zajišťuje politickou a ekonomickou základnu pro rozvoj emancipačního procesu, přetrvávají v naší společnosti určité objektivní i subjektivní bariéry brzdící tento proces.

Z hlediska žen jsou to aktivity spojené s obstaráváním domácnosti, subjektivní obranný postoj vůči vedoucím funkcím a biologické specifikum ženy, které je příčinou toho, že některá povolání nejsou pro ženu vhodná. Hlavní důvody, které uvádí vedení

podniku jako překážky obsazování vedoucích míst ženami, jsou tyto:

1. mateřství a rodina, výchova dětí, nedostatek jeslí (uvedlo 22,6 % vedoucích);
2. přetáženost z vedení domácnosti, zaměstnanost obou manželů, nedostatečné služby (13 %);
3. velká odpovědnost a časová náročnost při výkonu funkce, slabé finanční hodnocení za výkon (13 %);
4. závislost na kvalifikaci a délce praxe (9,7 %);
5. větší důvěra k mužům, tradice obsazování vedoucích funkcí muži (8,1 %);
6. nedostatek funkčních míst (6,5 %);
7. dostatečné zastoupení žen na vedoucích místech (6,5 %);
8. „nemáme s tím problémy“ (6,5 %);
9. fyzická náročnost výkonu vedoucí funkce (1,6 %);
10. žádná odpověď (10,9 %).

Pokud jde o budoucí trend, očekává se ve zkoumaných organizacích častější obsazování vedoucích funkcí ženami.

Obsazení vedoucích funkcí

	1971	1980
Muži	68,3	64,4
Ženy	31,7	35,6

Tato čísla jsou relativně vysoká, současný celostátní průměr obsazení vedoucích míst ženami je 5 %.

M. Haňdiak (odbor psychologie, sociologie a fyziologie práce Východoslovenských železnic, Košice) zdůraznil nutnost řešit specifické otázky pracovního zařazení žen v rámci komplexního plánování sociálního rozvoje podnikových kolektivů, které se již na základě sovětských zkušeností začíná u nás uplatňovat.

Na výsledcích výzkumu *Postavení a možnosti uplatnění žen ve Východoslovenských železárnách* (proveden z iniciativy vedení podniku a dokončen v r. 1969) ukázal pak specifické problémy práce žen v těžkých provozech.

D. Sagara (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodářstva a výživy, Bratislava) uvedl několik informací týkajících se práce žen v zemědělství. Přestože v r. 1971 tvořily ženy 48,6 % pracovníků v zemědělství, nebylo dosud z technických důvodů možno zaměřovat výzkumy na jejich specifickou problematiku. Přestože je velmi akutní. Z dat, která jsou k dispozici, vyplývá, že více než 90 % žen pracujících ve slovenském zemědělství vykonává nekvalifikovanou nebo málo kvalifikovanou ruční práci. Pracovní aktivita žen je často sezónní a jejich měsíční příjem mimořádně nízký. Řídící funkce obsazují zřídka (cca 5 %), a to převážně na nižších stupních řízení. S tím souvisí i věková a kvalifikační struktura. Celé dvě třetiny patří do věkové skupiny nad 40 let a 90 % má základní školní vzdělání. Začínající kooperativní, integrační a racionalizační procesy budou vyžadovat kvalifikovanější a specializovanější pracovníky, což se promítne zejména

na do oblasti ženské pracovní síly. Společenské důsledky vědeckotechnické revoluce v zemědělství přesáhnou možnosti lokálního řešení v jednotlivých zemědělských družstvech či státních státech. Bude nutné, aby problémy zemědělských žen byly řešeny komplexně,

S. Malá (Výzkumný ústav kultury a veřejné mienky, Bratislava) se zabývala otázkou *kulturně společenské úrovně žen a formami jejího projevu v odlišném prostředí*. Ve svých úvahách vyšla z tradičního způsobu utváření kulturně společenské úrovně jedince, určovaného příslušností k určité společenské třídě, a srovnala je s dnešní socialistickou skutečností, kdy se otevřely široké možnosti kulturního rozvoje každého člověka bez ohledu na jeho třídní příslušnost. Avšak i přes deklarovanou rovnoprávnost nemá dosud žena v naší společnosti stejné podmínky pro rozvoj své osobnosti jako muž. Výzkumy prováděné Výzkumným ústavem kultury a veřejného mínění v Bratislavě ukazují, že ženy méně dbají o svůj odborný a intelektuální růst, méně čtou denní tisk, méně chodí do kina, do divadla a na sportovní podniky, méně samy sportují a mají méně času na své koníčky než muži. Je to dáno biologicko-fyziologickými vlastnostmi ženy, poutajícími ji intenzivněji k dítěti a rodině, je to dáno nedostatkem zařízení společenského charakteru v oblasti služeb, ale je to dáno i tradicí odlišného způsobu výchovy muže a ženy. Tato tradice je v různém společenském prostředí různě překonávána. Např. ženy pracující v průmyslu jsou náročnější vůči sobě i vůči společnosti a jsou kritičtější než ženy pracující v zemědělství; ženy studují při zaměstnání podstatně méně často než muži, protože podstatně méně často vykonávají odpovědnou a náročnou práci, která by je nutila zvyšovat kvalifikaci. Tyto a další výsledky výzkumů naznačují, že sociálně pracovní prostředí a profesionální zařazení působí na kulturně společenský vývoj ženy. Proto je nutné, aby důležité faktory tohoto typu byly nejen objeveny, ale i seriózně analyzovány.

J. Bakša (Vysoká škola poľnohospodárska, Nitra) podal informáciu o *výzku mu rozmišteni a uplatneni zemélských rženýrek — absolventek školy v zemélské praxi* a uvedl některá konkrétní opatření, která je třeba učinit, aby se usnadnila práce žen v zemědělství vůbec.

M. Mrkosová (Ústav sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství při PF) informovala o některých výsledcích *výzkumu sociálních pozic, sociálněomnického statusu a společenských rolí učitelů a ředitelů ZŠ v ČSR*, provedeném Ústavem sociálního výzkumu mládeže v letech 1968—1971. Každý výzkum zabývající se problematikou učitelské profese se totiž tak či onak dotkne tzv. feminizace, tedy faktu, že učitelství je do značné míry jakýmsi „ženským povoláním“. Feminizace se však neprojevuje stejnoměrně na všech stupních škol a na všech stupních jejich řízení v tom smyslu, že ženy zastávají prestižně nižší funkce, jak pokud jde o typ školy, tak pokud jde o participaci na řízení.

Tak například na venkovských školách vyučují muži převážně na 2. stupni a ženy převážně na 1. stupni, na městských školách tento trend u mužů zesiluje, zatímco ženy zde vyučují rovnoměrně na 1. i 2. stupni. Podobně je tomu s obsazováním funkce ředitele. Nejvíce žen zastává funkci ředitelky na jednotřídní škole (42,29 %), na venkovských školách v menších obcích pracuje 17,23 % ředitelky a na ZŠ městského typu pouze 10,68 % ředitelky. Na tuto situaci působí mnoho faktorů, jako je množství volného času, povinnosti k rodině, možnosti dalšího vzdělávání atd. Přestože ženy mají hlubší vztah k učitelské profesi, mnohem méně než muži sledují nové pedagogické poznatky a mají menší aspirace a méně jasnou představu o své osobní autoritě ve škole i na veřejnosti. Má-li žena plnit všechny své společenské i osobní role, musí usilovat o získání větších časových rezerv, aby mohla navázat na tradice učitelství jako nositele společenského a kulturního dění.

H. Sifajová (Ústav zdravotnej výchovy, Bratislava) podala podrobnou informaci o *pracovních a sociálních podmínkách sester pracujících v nemocničních odděleních na Slovensku*. Informace byla podložena daty z výzkumu, který proběhl v červnu 1969 v náhodně vybraných ústavech národního zdraví a jehož cílem bylo odhalit příčiny fluktuace a nedostatku zdravotních sester.

J. Jančovičová (Ústredný výbor Slovenského zväzu žien, Bratislava) hovořila ve svém příspěvku *Žena-lékařka v rodině a povolání* o handicapu, kterým je ve srovnání se svým mužským kolegou žena-lékařka zatížena. Desetiletý tým Kabinetu sociologie zdravotnictví a Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů zkoumal tento problém na souboru lékařek a kontrolním souboru lékařů. Ukázalo se, že v období přípravy na profesionální kariéru je teoretický standard děvčat vyšší, jejich průměrný prospěch je lepší. V praxi jsou však za nadanější a zručnější považováni lékaři, pacienti jim více důvěřují, platově jsou výše ohodnoceni. U žen je oceňován spíše lidský přístup k nemocnému. V průběhu praxe získávají další kvalifikaci převážně muži, ženy jsou handicapovány rodinnými povinnostmi. (Žena-lékařka spotřebuje zpravidla na domácnost 2—4 hodiny denně, muž 0—1 hodinu denně. Muži studují 3—10 hodin denně, ženy 2 hodiny denně.) Ze 16 předsedů atestačních komisí 10 hodnotí ženy a muže stejně, ostatní hodnotí muže výše.

Specifické problémy žen-lékařek jako socioprofesionální skupiny se stávají stále naléhavější.

1. Feminizace lékařského povolání vzrůstá (zatímco procento žen z dnešního počtu lékařů na Slovensku činí 40,4, v řadách studentů medicíny představují již žen nadpoloviční většinu).
2. Průměrný věk žen-lékařek na Slovensku je relativně nízký — 32,5, z čehož dvě třetiny představuje věková skupina 24—35 let, která je optimální pro mateřství. V tomto věku jsou také nejaktuálnější požadavky na zis-

kání odborné kvalifikace a to potenciálně vede k ohrožení natality těchto žen nebo ke snížení nároků na kvalifikační postup.

3. Z časového, finančního, intelektuálního a etického hlediska patří příprava na lékařské povolání mezi nejnáročnější obory vysokoškolského studia a i po ukončení studií vyžaduje soustavné a intenzivní postgraduální vzdělávání, obětavost, trpělivost a práci přesčas.

Přes nepřiměřené zatížení rodinnými povinnostmi a nedokonalost služeb jsou zkoumané ženy subjektivně vysoce identifikovány se svým povoláním a usilují o postgraduální studium. Je tedy pouze třeba vytvořit pro ně lepší objektivní podmínky.

H. Kührigová (výzkumná skupina *Žena v socialistické společnosti* při Akademii věd NDR, Berlín) zdůraznila význam výměny zkušeností socialistických zemí ve všech oblastech společenského bádání a vyjádřila naději, že možnosti spolupráce našich zemí se budou neustále zvyšovat, což nepochybně přispěje i k úspěšnému vyřešení naléhavého a komplikovaného úkolu vytvoření všestranných podmínek pro harmonický rozvoj osobnosti ženy.

Seznámila posluchače se stavem výzkumu společenského postavení ženy v NDR. Zaměstnání ženy se zde stalo samozřejmostí, poslední výsledky sčítání lidu ukazují, že od r. 1964 vzrostl počet zaměstnaných žen o 10 %, takže nyní dosahuje 84 %. V socialistické společnosti jde však o to, aby pracovní činnost ženy nebyla neslučitelným protikladem jejího rodinného života, ale naopak, aby obě sféry byly v harmonickém vztahu. Touto otázkou se zabýval také VIII. sjezd SED a na popud stranických a vládních orgánů byla při Akademii věd NDR zřízena *vědecká rada* zaměřená na problém *ženy a rodiny v socialistické společnosti*. Rada se skládá ze zástupců ústředních státních orgánů, ústředních vědeckých institucí, vědců z různých vědních oborů, zástupců společenských organizací a zkušených praktiků. S radou spolupracuje zvláštní výzkumná skupina zřízená při Akademii věd. Tím je zajištěno, že výzkumná práce je plně zakotvena v potřebách praxe a její výsledky se musí zpět do praxe vracet.

Hlavní problémy, které rada řeší:

- kontinuální zaměstnání žen
- zvyšování odborného a politického vzdělání žen
- vytváření vhodných pracovních a životních podmínek pro pracující ženu

Kromě tohoto hlavního výzkumného projektu koordinuje rada některé dílčí projekty připravované dalšími institucemi, jako například:

- *výzkum postavení družstevnic a zemědělských pracovník ve společenském pracovním procesu socialistického zemědělství* (provádí pracovní skupina sekce zemědělské ekonomiky University Karla Marxe v Lipsku)
- *výzkum zdravotního stavu zemědělské ženy v závislosti na specifických faktorech*

zátěže (provádí lékařská fakulta v Magdeburku)

- *projekt rozšiřování dětských zařízení jako předpoklad zaměstnání matky* (provádí ministerstvo zdravotnictví, ústřední správa pro hygienu dětského a mladistvého věku, ve spolupráci s fakultou pedagogických věd)
- *výzkum významu společného stravování jako prostředku pro zvýšení slučitelnosti pracovní a rodinné aktivity ženy* (provádí ministerstvo obchodu a zásobování)

Problematickou ženy se zabývají i různé další instituce. Například v sekci dějin Pedagogického institutu Kláry Zetkinové v Lipsku je zpracováván úkol *Dějiny boje německé dělnické třídy o osvobození ženy* a v rámci Společnosti pro sociální hygienu pracuje *sekce ochrany zdraví ženy a sekce manželství a rodiny*.

R. Peševová (Etnografický ústav Bulharské akademie věd, Sofia) uvedla svůj referát konstatováním, že problematika, rozsah a charakter výzkumu rodiny, ženy a způsobu života rodiny v Bulharsku dovoluje kvalifikovat výzkumy související s touto problematikou jako samostatný obor sociologie.

Současný vědecký zájem v této sféře se koncentruje do tří okruhů: profesionální práce ženy, její společenská aktivita a činnost související s mateřstvím.

Výbor bulharských žen uskutečnil v r. 1969 první komplexní výzkum na téma *Žena, její výrobní a společenská činnost a rodina*.

V r. 1970 zorganizoval časopis *Žena dneška* (*Ženata dnes*) první sociálně psychologický výzkum žen.

V r. 1967 bylo v rámci rozsáhlého sociologického výzkumu *sociální struktury města a vesnice v Bulharsku* získáno množství dat o způsobu života ženy a o stupni mechanizace domácích prací.

V r. 1969 provedla Akademie věd výzkum *dělnické rodiny* v největší průmyslové čtvrti Sofie.

V r. 1972 provedl Výbor pro mládež a sport ve spolupráci s komisí Vlastenecké fronty Bulharska první výzkum věnovaný rodině — *Rodina jako faktor výchovy*. Cílem výzkumu bylo vypracování typologie rodiny ve vztahu k výchově.

Kromě těchto hlavních výzkumů se v Bulharsku provádějí další dílčí výzkumy.

Autorka se dále dotkla problému mezinárodní spolupráce. Zdůraznila, že problém zákonitosti a budoucnosti socialistické rodiny jako nové historické kategorie překračuje rámec jedné země. Má-li být vytvořena jednotná koncepce, musí být výzkumy prováděny na širší základně. Mezinárodní spolupráce vědců umožní lépe integrovat síly, zdokonalit výzkumné techniky a zajistit vypracování skutečné vědecké teorie vývoje socialistické rodiny a zásad řízení procesů týkajících se aktuálních otázek ženy a rodiny, ženy a výchovy atd. Integrace sil pak umožní vyjádřit fundovanější vědecké prognózy.

A. Kurzynowski (katedra sociologie práce Vysoké školy plánování a statistiky, Varšava) informoval účastníky semináře o některých výzkumech svého pracoviště orientovaných k problémům pracujících žen a rodiny, zaměstnaných žen v industrializovaných městech, potřeb městských rodin, starých lidí, městských rodin bez muže atd. Uvedl též některá metodologická doporučení zajišťující upřesnění získávané informace.

B. Lobodzinská (sekte sociologie rodiny Polské sociologické společnosti, Varšava) se věnovala analýze *tří možných relací mezi pracovní rolí ženy a její rolí v domácnosti*. Možné relace jsou tyto:

1. Obě role se vzájemně doplňují, jedna posiluje druhou např.
 - a) tehdy, jestliže profesionální práce je podobná práci v domácnosti (kuchařka, prádlena, učitelka);
 - b) je-li profesionální práce intelektuálního charakteru, může domácí práce znamenat relaxaci.
2. Obě role si vzájemně nevadí (např. práce sezónních pracovníků či žen námořníků, které nemají plné domácí povinnosti).
3. Obě role si vzájemně vadí, a to je nejčastější případ. Zatížení v pracovní sféře znemožňuje dobré plnění role v domácnosti a naopak. Žena nemůže vykonávat žádnou roli perfektně, to je příčinou nespokojenosti jak na pracovišti, tak v domácnosti, dochází k frustraci, konfliktům v rodině, znemožnění avansu atd.

Možnosti řešení:

- a) Přesunout všechny domácí povinnosti na služby.
- b) Zvýšit participaci muže a dětí na domácích pracích. Tento požadavek vyplývá ze změněného postavení ženy v dnešní rodině, kde se stává spoluživitelkou, což v tradiční rodině nebylo zvykem. Přesto však z polských výzkumů vyplývá, že prakticky všechny domácí povinnosti leží na ženě, muž a děti téměř nepomáhají. To má i závažné výchovné důsledky: egoismus dětí a jejich nepřipravenost na rodinný život.
- c) Důsledně zmechanizovat domácnost.

V praxi by bylo nejlepší aplikovat všechny tři způsoby.

Stranicky a vládní orgány v Polsku usilují o to, aby pomoc rodině prostřednictvím služeb byla dokonalejší. Činí se opatření pro zvýšení výstavby nových moderních bytů, zřizují se další a další zařízení pro péči o předškolní děti.

Tato opatření mohou významně přispět ke zlepšení situace ženy.

V. Fišerová (Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha) přednesla příspěvek na téma *Žena a volný čas*. Ve svých závěrech vycházela především z výzkumu *volného času obyvatel Ostravy* z r. 1968 a z výzkumu *Minění žen o zaměstnání, domácnosti a rodině*, provedeného v r. 1971 Ústavem pro výzkum veřejného mínění ČSAV. Úvodem se zmínila o základních problémech souvisejících s vymezením volného času, zejména pokud jde o některé činnosti v domácnosti, jako je např.

vaření, šití atd., které sice jsou zpravidla chápány jako neoblíbená práce, mohou však v některých případech být prostředkem oddechu či seberealizace. Doporučila, aby při vymezování bylo objektivní hodnocení výrazněji doplňováno subjektivním hodnocením, psychologickým hodnocením atd. Výzkum *Minění žen o zaměstnání, domácnosti a rodině* vlastně jako první přináší důležité informace o subjektivních pocitech z hlediska volného času a o srovnání aktivit volného času, které ženy dělají nejraději, s aktivitami volného času, které dělají nejčastěji. Zatímco tedy ženy uvádějí některé činnosti v domácnosti (např. šití) jako často prováděnou aktivitu volného času, v preferovaných volnočasových aktivitách uvádějí spíše činnost mimo domov (divadlo, výlet atd.). V oblasti subjektivních pocitů lze za základní považovat pocit dostatku nebo nedostatku volného času. Ze sledovaného souboru pouze 33 % žen pocítují dostatek času pro sebe, 41 % pro manžela, 22 % pro blízké příbuzné a 19 % pro přátele.

Možné způsoby prodloužení volného času žen:

1. všeobecné zkrácení pracovní doby v zaměstnání;
2. zkrácení pracovní doby žen;
3. zkrácení doby nutné pro domácí práce;
4. zvýšení podílu mužů a ostatních členů domácnosti na domácích pracích;
5. omezení počtu dětí v rodině.

Tyto způsoby jsou však spojeny s určitými obtížemi a mnohé z nich obsahují i velmi negativní aspekty. Velký pocit nedostatku volného času u žen a pocit únavy jsou neklamnými příznaky, že jde o vážný problém, který však není vyřešen. Stressy vznikající z dvojí role ženy se odrážejí nejen v nedostatečném využívání pracovní doby, ale i v nízké natalitě, neharmoničnosti rodinného života, popř. v nestabilitě rodiny. Marxistické řešení problému by mělo vycházet z komplexního pohledu, zahrnujícího i netradiční souvislosti.

M. Hubáč (Výzkumný ústav hygieny práce a chorob z povolání, Bratislava) se v referátě, vypracovaném společně s F. Strelkou z téhož ústavu, zabýval výsledky výzkumu *účinků fyzické práce na fyziologické funkce ženy se zřetelem na její budoucí či aktuální úlohu rodičky a matky a na zdraví jejího potomstva*.

Průslušná profesiografická analýza byla provedena asi ve 200 závodech na Slovensku. Závěry jsou důležitým podkladem pro stanovení kritérií přípustného fyzického zatížení ženy, kontraindikovaných druhů prací a faktorů pracovního prostředí, pro stanovení zásad správného pracovního zařazování žen, pro fyziologicko-racionalizační a organizační opatření v pracovním procesu, právě tak jako pro opatření hygienická a léčebně preventivní.

Referát V. Klimenta a J. Štefanoviče (Gynekologicko-porodnická klinika, Bratislava) informoval o resortním úkolu — výzkumu *vlivu fyzické a psychické námahy na organismus ženy*. Na úkole se podílili několik pracovníků a jeho zpracování je rozvrženo na 5 let. Cílem je prověřit faktory, o nichž se má

za to, že mají negativní vliv na orgánové systémy ženy, a tedy i na celý její organismus, najít způsoby, jak je eliminovat a umožnit tak ženám plnou produktivitu bez újmy na zdraví, popřípadě na zdraví potomstva. Autoři uvedli několik pozorování týkajících se specifčnosti ženského organismu, zejména vzhledem k jeho zapojení do pracovního procesu. Zdůraznili význam všeobecné prevence, tj. správné životosprávy a tělesné výchovy, a doporučili zavést pravidelnou gymnastiku v pracovní době, zejména v závodech s pásovou výrobou. Vyjádřili očekávání, že probíhající výzkum podstatně přispěje k řešení otázky vhodnosti pracovního prostředí a pracovního zařazení žen.

T. Seklová (Slezan n. p., Svatobořice, okr. Hodonín) přednesla příspěvek vypracovaný společně s A. Burianem a zaměřený na problém *významu zájmové organizace žen v naší společnosti*. Uvedla, že přes ekonomická a sociální právní opatření zajišťující rovnoprávnost zůstává podíl žen na řízení společnosti, státu a hospodářství neúnosně nízký. V praxi totiž hraje ještě důležitou roli společenské vědomí a celkové morální politické klima. Není možno pominout ani normy veřejného mínění. Kladně naladěné společenské klima může ženě—matce velmi pomoci překonávat její problémy spojené s mateřskou funkcí, její ekonomickou činností i společensko-politickou aktivitou a naopak. V závěrech XIV. sjezdu KSČ byl položen důraz na zvyšování účasti žen na veřejném životě. Již volby v r. 1971 přinesly zlepšení v účasti žen v zastupitelských sborech. Avšak ani po těchto volbách není ve funkci ministra jediná žena. V původní směrnicí KSČ a vlády se počítalo s 30 % účasti žen v zastupitelských sborech, skutečně však bylo docíleno pouze 25 %. Tato situace má více příčin: výhrady mužů v některých oblastech k funkci žen—poslankyň, obavy žen z přílišné odpovědnosti či z přílišného zatížení, a tedy ohrožení chodu domácnosti, obavy z kritiky a nedostatek „funkcionářských zkušeností“.

Zde právě má být hlavní těžiště působení Svazu žen — v oblasti výchovy žen k participaci na řízení státních a společenských záležitostí. Na základě výzkumu práce organizací Českého svazu žen v okrese Hodonín vytypovala autorka hlavní náležitosti dobrého fungování organizace (energičká, iniciativní předsedkyně; těsná spolupráce s národními výbory) a doporučila integrující náměty aktivity Svazu žen: zaměřit se na odstraňování skrytých i zjevných diskriminací žen ve mzdových vzáhlání; vytvářet dobré podmínky pro spolupráci organizace ČSŽ a MNV; spolupracovat s poslankyněmi všech stupňů; systematicky vychovávat širokou základnu žen pro příští volby; zabývat se otázkami výstavby mateřských škol a školních stravoven, sledovat rozmístění dorostu (zejména dívčího) při výběru povolání atd.

E. Bártová (Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha) přistoupila ve svém příspěvku *Význam mezinárodní komparace postavení*

ženy k tématu ženy z hlediska jeho vhodnosti pro mezinárodní srovnávací výzkum.

Uvedla, že právě tato problematika patří k tématům, která lze označit za světová, což ovšem neznamená, že by měla být podceňována rozrůzněnost jejich dnešních sociálních kontextů a zejména specifika jejího vývoje v socialistické společnosti. Tato specifika však nejsou dosud převažující. Podíl historické tradice je příliš velký ve srovnání s krátkým údobím socialistické inovace. A jeví-li se dnes problém společenské participace ženy a jeho implikace velmi aktuální ve všech nebo ve většině socialistických zemí, je to především proto, že dosud přezívají důsledky procesu tisíciletého vývoje vztahu mezi oběma pohlavími v jiných společenských systémech, vztahu, který je pro socialistické společenské uspořádání nevhodný. Člověk nemění sám sebe tak rychle, jako mění systém své společnosti. Má-li být tempo této přeměny vyrovnáno, je třeba, aby sám sebe lépe poznal, a to v co nejširších i v co nejužších souvislostech. Vzhledem k tomu, že problém postavení ženy je problém přítomný téměř ve všech společenských skupinách na různém stupni globality, bylo by prospěšné, aby ani jeho výzkum nebyl organizován náhodně, ale postihl všechny stupně. Je jistě žádoucí, aby byly prováděny národní či skupinové výzkumy, a to i k dílčím aspektům problému. Je však zásadně důležité, aby byly objeveny zákonitosti sociální aktivity ženy v socialistických zemích jako specifickým celku a aby dílčí výzkumy byly posuzovány ve světle těchto zákonitostí. To přispěje nejen k prohloubení poznání, ale i k větší efektivnosti a ekonomičnosti výzkumů a vyloučení jejich duplicity. Mezinárodní komparace na dalším stupni globality, tj. nikoli komparace různých zemí stejného sociálního systému, ale komparace různých sociálních systémů, pak nabízí možnosti postižení vývojových trendů, progresivních a regresivních aspektů systému, aplikovatelných řešení atd.

Vícestupňový srovnávací výzkum není přirozeně jednoduchou a snadno realizovatelnou záležitostí a vyžaduje cílevědomé a koordinované úsilí nejen mnoha pracovníků, ale i mnoha institucí. Avšak v době, kdy předmětem mezinárodní komparace jsou témata daleko méně srovnatelná než téma tohoto semináře, je nejvyšší čas o něm uvažovat a doporučit tuto iniciativu zejména národním svazům žen.

L. Pisca (Výskumný ústav životnej úrovně, Bratislava) promluvil o problémech *kolize profesionálních a mateřských funkcí žen* a o jejich důsledcích. Neschopnost ženy plnit obě funkce úspěšně vede k omezování počtu dětí, a tím ke stavu nerovnováhy v populaci. Zdůraznil, že tato situace může být vyřešena pouze na základě komplexního interdisciplinárního výzkumu a vyzval účastníky semináře zabývající se touto problematikou ke spolupráci s Výzkumným ústavem životní úrovně v Bratislavě.

Z. Koyšová (katedra sociálního lékařstva LF UPJŠ, Košice) hovořila o plánování rodičov-

ství ve světle nové úpravy mateřské dovolené. Katedra sociálního lékařství v Košicích zkoumala v rámci státního úkolu *Dlouhodobý výzkum zdravotního stavu obyvatelstva v okresech Košice a Bardejov ve vztahu k měnícím se životním a pracovním podmínkám* postoje obyvatelstva k rodičovství. Předmětem výzkumu byly matky, které rodily od 1. 10. 1971 do 1. 1. 1972 na gynekologicko-porodnické klinice v Košicích (celkem 589 matek). Sběr dat byl proveden formou dotazníků a přímého rozhovoru. První etapa proběhla ihned po nové úpravě mateřské dovolené, druhá probíhá v současné době.

Výsledky první etapy výzkumu ukazují, že respondenty hodnotí novou úpravu velmi kladně, přičemž však četnost kladného hodnocení klesá se stupněm vzdělání. To souvisí s tím, že vyššímu vzdělání odpovídá zodpovědnější zaměstnání, v němž si nelze tak snadno dovolit zůstat dva roky doma. Podobný faktor se objevuje i mezi příčinami nečerpání plné mateřské dovolené. U matek se základním vzděláním převažují z 60 % důvody finanční, matky s vysokoškolským vzděláním uvádějí finanční důvody ze 35 % a pracovní důvody ze 40 %. Zde se projevuje i identifikace ženy se zaměstnáním.

Výsledky nepotvrdily v plné míře hypotézu, že nová úprava výrazně ovlivní rozhodování o tom, zda mít další dítě. 75 % matek se v tomto smyslu vyslovilo negativně. Většina rodin plánovala při uzavření manželství větší počet dětí, než je současně dosažený počet. Vzhledem k věkové struktuře rodičů není však tento stav konečný (45 % matek je ve věku do 24 let a 34 % ve věku do 29 let).

Znepokojující je skutečnost, že v 10 % rodin si žádný z rodičů poslední dítě nepřál. I když narození dítěte nepochybně ovlivňuje ekonomickou situaci v rodině, hraje u mladých rodičů spíše roli duševní, povahová a citová nedozrálост, nedostatek morální odpovědnosti vůči dětem a konzumní přístup k životu. Druhá etapa výzkumu jistě přinese konzistentnější názory na novou zákonnou úpravu a její promítnutí do praktického života. Ekonomická opatření nepochybně ulehčí situaci mladých rodičů, nesmí se však současně zapominat na důležitost výchovy mládeže k manželství a rodičovství.

O. Tesařová (katedra psychiatrie ILF, Bratislava) se ve svém referátu zabývala problematikou *rodiny z hlediska duševní hygieny*. Na analýze příčin přetížení a přepracovanosti moderního člověka dokumentovala, že tempo současného života negativně působí především na zaměstnanou ženu a matku, která — má-li plnit plnohodnotně funkce občanky, pracovnice a manželky — je zatížena nepřiměřenými nároky. Narušení harmonie mezi rodinným a pracovním prostředím, nesoulad mezi pracovními a rodinnými povinnostmi jsou nejčastější příčinou narušení zdraví a duševní rovnováhy právě u zaměstnaných žen.

Předpokladem udržení plné duševní i fyzické výkonnosti a duševního i celkového zdraví je dodržování určitého režimu práce, režimu odpočinku, režimu dne a způsobu života. Žádný člověk nemůže trvale pracovat

bez dostatečného odpočinku, únava je vlastně fyziologickým regulátorem činnosti a má chránit organismus před přetížením. Je-li zaznamenáván vyšší výskyt neuroz u zaměstnaných žen, neznamená to, že by žena ve srovnání s mužem měla menší odolnost vůči psychické zátěži, ale že harmonické zvládnutí všech jejích funkcí je objektivně velmi náročné. Proto je nutné učinit řadu opatření zbavujících ženu některých prací a umožňujících jí, aby mohla své zbývající funkce harmonicky plnit; je například třeba rozdělit zodpovědnost a povinnosti související s výchovou dětí rovnoměrně na matku i otce.

Socialistická společnost má nejlepší předpoklady realizovat zásady duševní hygieny zaměstnané ženy a rodiny v celospolečenském měřítku. Zajištění opatření a podmínek zachovávání zásad duševní hygieny je však složitý vývojový proces. Seminář, na němž se sešli odborníci a zástupci organizací, které mohou zajistit realizaci nutných opatření, je důkazem dobrého směru tohoto procesu.

V. Wynnyczuk (Výzkumný ústav sociálního zabezpečení, Praha) hovořil na téma *současné tendence v rozvodovosti u nás a v ostatní Evropě*. Uvedl, že v dnešní době patří rozvodovost k oněm historicky novým jevům v oblasti populačního vývoje, s nimiž se dosud naše společnost neselekala v takové míře a kvalitě. Není proto dosud dostatek informací o podstatě a všech stránkách tohoto jevu, a zejména o jeho přímých i vedlejších účincích na život jedince i společnosti jako celku. Rozvodovost ve výši 20—30 rozvodů na 100 manželství odráží nejen situaci v ČSSR, ale i v řadě dalších zemí.

Na základě demografických a společenských analýz vycházejících z rozborů sčítání a běžných statistik lze vytypovat některé faktory, které působí na nestabilitu rodiny:

- Pokles věku dospívání a s ním související snížení průměrného věku sňatečnosti u žen na 20 a u mužů na 23 let. Do manželství vstupují mladí lidé, sice fyzicky vyzrálí, často však ekonomicky nepřipravení a citově a morálně nevyzrálí.
- Prodlení střední délky života. Střední délka života, která činila v r. 1900 v našich zemích asi 40 let, se dnes ustálila na 68 letech u mužů a 73 letech u žen. To znamená, že nekončí-li manželství rozvodem, trvá 45—50 let. Již sama tato skutečnost dává větší možnost manželských krizí než dřívější kratší manželství.
- Dynamika růstu vzdělanosti žen. Sčítání lidu v r. 1970 ukázalo, že poprvé v dějinách naší společnosti je ve věkové skupině charakteristické pro populační vývoj (25—29 let) méně žen se základním vzděláním než mužů, zatímco ve skupině středoškolsky vzdělaných osob je více žen.
- Ekonomická aktivita žen. Prakticky všechny ženy jsou po většinu svého produktivního života zaměstnány. Zaměstnání přináší ženě nejen větší ekonomickou samostatnost, ale i širší rozhled a větší kritičnost k manželovi a možnost navazování osobních kontaktů na základě profesionálních zájmů.

e) Způsob bydlení společně s rodiči v počátcích manželství a pozdější osamostatnění. Obě fáze mohou být základem stresové situace vedoucí k rozpadu rodiny.

f) Růst městského obyvatelstva, s nímž mizí kontrola běžná v malých sídlištních celcích.

Rozvodovost a rozpad manželství a rodiny, existence druhých a třetích sňatků a růst neúplných rodin se stávají významnými skutečnostmi naší společnosti. Výchova k rodičovství či opatření administrativního charakteru mohou tyto tendence zmírnit. Pro přípravu účinných opatření prevence a odstraňování důsledků tohoto jevu bude však třeba zorganizovat konkrétní výzkumy a šetření.

J. Dunovský (katedra pediatrie Institutu pro další vzdělávání lékařů, Praha) se ve svém příspěvku zabýval problémem *ohrožených a postižených dětí v naší populaci*, děti, které potřebují zvláštní pomoc a péči společnosti, aby se mohly zdravě vyvíjet i tehdy, je-li z nějakého důvodu jejich vývoj narušován či poškozován a jejich socializace je vychylována od normy. Odlišná socializace těchto dětí je ovlivňována faktory endogenními, exogenními a smíšenými. Jako endogenní faktor působí především genetická dispozice (v ČSSR bylo v r. 1971 evidováno cca 9 ‰ dětí předškolního věku a cca 18 ‰ dětí školního věku s chronickým onemocněním či vadou, které vyžadovaly soustavou péči) a v jistém smyslu etnická určenost (jde zejména o děti cikánské — v ČSR představují 1 ‰, v ČSSR 2,8 ‰ dětí). Jako exogenní faktory působí jednak negativní projevy civilizace, jako například vlivy fyzikálně chemické, které lze pouze obtížně kvantifikovat (zakouřené ovzduší, devastace krajiny, znečištění vodních zdrojů), motorismus atd., jednak nedostatky ve fungování společenských skupin zvláště rodiny (podle mikrocenzu z r. 1961 ze 100 rodinných domácností v ČSR představovalo 7,5 ‰ neúplné rodiny, v r. 1970 to bylo již 9,7 ‰).

Smíšené faktory jsou kombinací faktorů vnitřních a vnějších a vyúsťují zpravidla v poruchy chování a sociální adaptace (delikvence, sebevražda). Například v USA je podíl takto narušených dětí odhadován na 60 ‰, v SSSR a ČSSR na 20 ‰.

Vzhledem k překrývání jednotlivých kategorií faktorů lze zhruba odhadnout, že čtvrtina až třetina dětí naší populace potřebuje zvláštní pomoc společnosti z nějakého důvodu daného jejich osobou, jejich prostředím či oběma těmito skutečnostmi.

A. Syrovátka s K. Poláčkem a B. Machkovou (Ústav pro péči o matku a dítě, Praha) zpracovali pro seminář referát o zaměstnané matce a její péči o dítě s nízkou porodní váhou. Kromě lékařských aspektů uvedli některé sociologické faktory a důsledky problému. Tak například větší procento novorozenců s nízkou porodní váhou se rodí ve městech a v oblastech, kde jsou velká průmyslová střediska. Městské a průmyslové prostředí a městský způsob života má patrně nepříznivý vliv na průběh těhotenství, a tím i na porodní váhu. Pokud jde o důsledky problému, představují takto handicapované

děti ohroženou část populace a vyžadují mnohem nákladnější a náročnější péči od rodičů i od státu. Proto v zájmu prevence je nutné zkoumat i sociologické faktory ovlivňující výskyt těchto dětí v některých oblastech.

V. Schüller (Výzkumný ústav psychiatrický, Praha) uvedl svůj referát *Nechtěné dítě v rodině* obecnější úvahou o emocionální oblasti v životě rodinného kolektivu a jejím vzrůstajícím významu. Jde o oblast, která nejen formuje vlastní citový život, ale ovlivňuje i interpersonální vztahy uvnitř rodiny i mimo ni. Úzce souvisí s utvářením charakteru individua, jeho schopností komunikace s ostatními a působí významně na proces socializace dítěte.

Vytvoření pevného, intimního a vřelého citového vztahu mezi matkou (nebo jinou osobou) a dítětem od samého jeho zrození je nejjistějším prostředkem proti různým projevům deprivace, jež zpravidla vedou k narušení duševního zdraví, sociálního přizpůsobení a interpersonální komunikace. Počátky zdravého vztahu mezi matkou a dítětem vznikají již v období před porodem. Jako optimální se tedy jeví vědomě chťené a očekávané rodičovství.

Z iniciativy někdejší Státní populační komise byl v letech 1966—1969 proveden *výzkum důsledků nechtěného těhotenství pro vztah k narozenému dítěti*. Předmětem šetření bylo 555 pražských žadatelek o interrupci v letech 1961—1963, jejichž žádosti nebylo vyhověno. Výsledky ukázaly, že procento matek, jimž se dítě skutečně narodilo a které s ním žijí a jsou spokojeny, je relativně nízké a že přes vynaložení značného úsilí ze strany společnosti je počet takto „zachráněných“ lidských životů velmi malý. V řadě případů nebylo zamítnutí žádoucích z celospolečenského hlediska, a to v kvalitativním ohledu — vzhledem k sociálně problematickým rodinám či matkám, které neposkytují zárukou pro dobrý rozvoj svých potomků.

Ve výzkumu nyní pokračuje laboratoř pro biosociální výzkum rodiny Výzkumného ústavu psychiatrického. Sleduje další aspekty problému, jako psychické důsledky nechtěného těhotenství, motivaci mateřství a vývoj vztahů mezi nechtěným dítětem a rodiči v emocionální oblasti. Šetření je prováděno na též vzorku metodou srovnávání dětí nechtěných s kontrolní skupinou dětí chťených jako retrospektivní studie, dovedená až do současnosti.

Laboratoř provádí ještě další výzkumy související s touto problematikou. Je to *výzkum připravenosti mladých lidí na manželství*, jenž má přispět k vytvoření rozvodové prevence již v období před sňatkem, *výzkum komponentů vedoucích ke stabilizaci či k oslabování rodinných vztahů* a *výzkum motivace účastníků akce KONTAKT* (seznamování pomocí samočinného počítače) a *jejich postojů v oblasti interpersonálních vztahů*.

M. Zelenková (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, Praha) podala podrobnou a četnými daty doloženou informaci o dlouho-

dobém průzkumu *Zdravotní a sociální aspekty dětí narozených mimo manželství v Praze v r. 1970* ve vztahu k jejich matkám. Průzkum je organizován ministerstvem práce a sociálních věcí CSR a pediatrikou katedrou Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů v Praze v rámci komplexní pomoci neúplným rodinám s dětmi.

Sběr dat byl proveden pomocí dotazníků zachycujících údaje o všech matkách, jimž se narodilo dítě mimo manželství v průběhu roku 1970 v porodnických ústavech v Praze. Dotazník byl vyplňován instruovanými ženskými sestrami na základě řízeného rozhovoru s respondenticami a na základě zdravotnické dokumentace porodnického oddělení. Obsahoval otázky týkající se socioekonomické situace matek a jejich partnerů, jejich vzájemných vztahů a vztahů k dítěti, původní rodiny matky a jejich rodičů, dítěte po porodu a uspořádání vztahů matka—dítě—otec dítěte po propuštění z ústavu.

Šetřením bylo podchyceno 580 matek a jejich údaje byly porovnávány s kontrolním souborem 276 matek, jimž se v témže období narodilo manželské dítě. Ze shromážděných dat a ze srovnání obou souborů vyplývá, že situace třetiny až poloviny matek nemanželských dětí je skutečným či potencionálním nebezpečím pro zdravý tělesný a duševní vývoj těchto dětí, že pro mateřství mimo manželství se tyto ženy v naprosté většině nerozhodly uvědoměle a že narození dětí jim způsobilo potíže, které nejsou s to samy řešit. Bude proto žádoucí učinit opatření, která by jednák narození dětí mimo manželství předcházela (zvláště u sociálně nezralých a ekonomicky nesoběstačných žen), jednak umožňovala co nejlepší vývoj těchto dětí a vhodné pracovní a společenské zařazení jejich matek.

J. Bočková (Ústav pro výzkum rozvoje měst, Ostrava) se ve svém referátu, vycházejícím z výzkumné práce *Studie ke koncepci péče o rodinu v rámci sociální politiky Národního výboru města Ostravy*, zabývala definicí sociálně potřebné rodiny. Jako existenční determinanty rodiny použila kategorie velikost, struktura a funkce. Tyto kategorie dále vymezila:

- velikost rodiny
 - a) jako nukleární jednotky,
 - b) jako širšího společenského příbuzenství
- struktura rodiny
 - a) struktura „prvků“ rodiny, tj. otec, matka a děti
 - b) struktura vztahů, které se utvářejí mezi těmito prvky
- funkce rodiny (vymezena autorskou arbitráží)
 - a) reprodukční
 - b) hospodářská
 - c) výchovná
 - d) sociální
 - e) kulturní
 - f) emocionální

Takto popsanou rodinu konfrontovala s pracovními pojmy normality a abnormality. Normalita odpovídá statisticky nejčetnějším hodnotám v populaci, rozptýl hodnot od sta-

tistického průměru pak vyjadřuje abnormalitu, měřenou množstvím poruch.

Porucha některé determinanty sama o sobě neznamená, že rodina vyžaduje společenskou péči. Indikátorem sociální potřeby rodiny je kombinace poruch dvou, či lépe tří determinant. Poruchy existenčních determinant rodiny nejsou tedy kritérii sociální potřeby, ale jejími latentními projevy.

Anton Gazdík (Sociologický ústav SAV, Bratislava) podal stručnou informaci o *výzkumu rodiny a ženy v Sociologickém ústavu SAV*.

V r. 1971 byl v rámci státního úkolu *Výzkum sociální struktury československé společnosti* zahájen dílčí výzkum *Problematika rodiny v kontextu socialistické sociální struktury se zvláštním zřetelům na funkci a poslání ženy a naší společnosti*. Jeho hlavním cílem je vymezit postavení rodiny v rámci sociální struktury a analyzovat podmínky a možnosti seberealizace žen v naší společnosti.

Hlavním problémem prvního tématu je začlenění rodiny jako mikrostrukturální jednotky do makrostrukturálního pohybu a v souvislosti s tím vymezení funkcí socialistické rodiny. Do třídní struktury se rodina promítá jinak než jedinec, proto je zde základem přístupu Marxova a Engelsovo rozlišení dvou druhů výroby ve společnosti: 1. výroby materiálních statků; 2. biologické produkce lidí. Při zkoumání otázky utváření struktury a funkce rodiny i jejího začlenění ve třídní strukturu je proto nutno vycházet z báze funkčního rozdělení procesů produkce a biologické reprodukce. Problém funkcí se přitom řeší sledováním historické proměnlivosti rodiny, jejich forem a struktury vzhledem k potřebám, které v procesu vývoje uspokojovala — což má umožnit pochopení geneze a obsahu jejich dnešních funkcí (biologicko-reprodukční, socializační, emocionální a ekonomické).

Analýza druhého tématu (funkce a poslání ženy) probíhá ve dvou rovinách: 1. v rovině geneze problému řešení ženské otázky — s cílem dospět k nějakému zásadnímu koncepčnímu modelu; 2. v teoreticko-empirické rovině — s cílem postihnout determinaci podmíňování a rozporu dvou základních sociálních funkcí ženy biologicko-reprodukční a ekonomické.

Přístupy, které pracovníci Sociologického ústavu uplatňují při tomto výzkumu jsou zejména: historicko-genetická analýza, systémová analýza, analýza dvou stránek funkčnosti rodiny.

V. Spevár (ministerstvo zdravotnictví SSR, Bratislava) informoval o programu zdravotnického výzkumu a o obtížích souvisejících se zařazením tématu *Otázky postavení ženy a rodiny* do struktury tohoto programu. Navrhl zařadit je jako samostatný úkol do struktury státního programu technického rozvoje.

V. Hlaváčková (Slovenské výzkumné a vývojové centrum urbanizmu a architektúry, Bratislava) se ve svém příspěvku zaměřila na otázku *rozvoje služeb a mechanizace domácích prací jako faktorů ulehčujících práci*

žen. Uvedla, že má-li rodina v dnešní neustále se vyvíjející společnosti plnit své funkce, musí k tomu mít prostředí, správně vyřešený a vybavený byt a dobré vybavení sídliště. V souvislosti se stoupající tendencí využívat volný čas pro regeneraci sil, kulturu a jiné aktivity tohoto druhu, a nikoli pro domácí práce, budou stoupat i požadavky na dokonalejší vybavení bytů i sídlišť. Proto je nutné již dnes připravit komplexní výzkum, který by postihl specifické potřeby lidí žijících jednak ve městech, jednak na venkově.

Výzkum by měl probíhat ve třech etapách:

I. etapa — rozborová

— rozbor současného stavu a současných požadavků z hlediska vědních oborů týkajících se dané problematiky;

II. etapa — konečná

— navržení možností a způsobu řešení jednotlivých problémů (analyzovaných v I. etapě) na úrovni předpokládaného vývoje v dalších letech;

III. etapa — experimentální

— ověření návrhů experimentálního vybavení, vycházejících ze závěrů prvních dvou etap a zkušeností v jiných vyspělých zemích.

Ve všech třech etapách je třeba zabývat se činnostmi vykonávanými v domácnosti a souvisejícími s jejím chodem, právě tak jako službami.

Cílem výzkumu by mělo být stanovení norem pro vybavení domácností v rámci bytu a služeb sídlišť.

* * *

K předneseným referátům i k celé náplni semináře se rozvinula živá a plodná diskuse, svědčící jak o naléhavosti problému, tak o odborném zájmu účastníků. Byla přednesena řada podnětných diskusních příspěvků na téma přednosti socialistického řešení, jednotné interpretace pojmů, vývoje vědomí ženy, feminizovaných profesí, stylu bydlení, organizace služeb, změněné role otce, výchovy dalších generací, manželského soužití starých partnerů, významu citových vztahů v rodině, vnitřní rodinné interakce, potřeby rodičovství a opakovaně na téma sladění tří funkcí ženy.

Všechny referáty a diskusní příspěvky ukázaly, že problematika žen se stává otázkou celospolečenskou, což je ostatně v souladu se stránkou a vládní politikou. Seminář splnil cíl, který byl při jeho zahájení vytyčen. Zmapoval problematiku, rozšířil vzájemnou informovanost a vytvořil předpoklady pro to, aby se závěry výzkumů dostaly tam, kam patří, totiž k těm činitelům společenské praxe, kteří je mohou realizovat a současně zpětně ovlivňovat orientaci výzkumných aktivit.

Eva Bártová

Sociálně zdravotní změny, k nimž dochází po penzionování pracovníků, a jejich vliv na dekompenzaci zdravotního stavu

V Experimentálním gerontologickém centru při prvním interním oddělení Thomayerovy nemocnice v Praze-Krči byla dokončena první etapa výzkumu sociálně zdravotních změn, k nimž dochází po penzionování, a jejich vlivu na dekompenzaci zdravotního stavu pracovníků.

Cílem celého výzkumu je postižení příčin zdravotních změn a zjištění změn ve funkční kapacitě jedinců v závislosti na změnách sociálně ekonomických, sledování subjektivních postojů k vlastnímu stárnutí a jejich vlivu na zdravotní stav i psychické rozpoložení, jejich promítnutí do aktivit, zájmů a potřeb stárnoucích lidí. Výzkum je projektován jako empiricko-teoretický longitudinální výzkum a je v něm sledován vztah mezi řadou objektivně zjistitelných a verifikovatelných komponent zdravotního, psychického i sociálního charakteru a subjektivním hodnocením těchto komponent respondentem. Je výrazně orientován na sociálně zdravotní praxi a prevenci danou potřebami zdravotnictví v Československu a jeho perspektivním cílem je ověření hypotéz o příčinách rychlejší či pomalejší regrese a dekompenzace. Zároveň má ověřit metody, techniky a funkční testy i ergonomického charakteru, které mají význam pro potřeby zdravotnictví. Výsledky by měly být perspektivně podkladem pro stanovení norem, parametrů zdravotně sociálního kvocientu stárnutí a první fázi umožňující vypracování tohoto kvocientu.

Výzkum se provádí v závodě slaboproudé elektrotechniky, který je kvalifikační i věkovou strukturou svých zaměstnanců, charakterem výroby i inovacemi v oblasti techniky a sociálních vymožeností typický (ve smyslu průměrný) pro sledované průmyslové odvětví. Výběrový soubor tvoří všichni zaměstnanci odcházející v průběhu příštích dvou let do penze. Sledovaní jedinci jsou tři dny hospitalizováni a je u nich provedena zevrubná zdravotní prohlídka, zaměřená především na funkční stav srdce, oběhu krevního, respirační soustavy a ledvin z hlediska jejich adaptačních schopností. Současně je provedeno psychologické vyšetření paměti, neurotičnosti pacienta, reakčního času a pozornosti pomocí koncentračně výkonového testu. Pomocí písemných projekčních testů, dotazníku a hloubkového interview jsou zjišťovány respondentovy aspirace, postoje, sociální kontakty a satisfakce v sledovaných oblastech a promítnutí těchto faktorů do objektivního i subjektivně pocíťovaného zdravotního stavu. Současně respondent provádí na pětidimenzionální škále čistě subjektivní hodnocení svého zdravotního a psychického stavu a sociálního statusu.

Výzkum má celkem čtyři fáze, z nichž první, realizovaná na podzim roku 1971, je předmětem tohoto sdělení. Autofi projektu vycházeli z předpokladu, že jedinec je ovlivňován především společensko-ekonomickými podmínkami, v nichž žije, a v jejich rámci především svým vztahem k výrobním silám